

Исмаилова Р.У.

АТАКТУУ ЧЫГЫШ АКЫНДАРЫНЫН АЙРЫМ КОТОРМОЛОРУ

Исмаилова Р.У.

НЕКОТОРЫЕ ПЕРЕВОДЫ ИЗВЕСТНЫХ ВОСТОЧНЫХ ПОЭТОВ

R. Ismailova

SOME TRANSLATIONS OF FAMOUS EASTERN POETS

УДК: 82

Мацуо Басё (1644-1694) жапондордун эң таланттуу акындарынын бири, ыр жазуу боюнча адабият теоретиги, анын шакирттери жапон поэзиясынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн өзүнчө муунун түзөт. Ал орто жашаган самурай үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген. Хайку – үч сап ырлар жанрында жазган, ойлорду көркөм туюндуруунун кыска жана нуска жолуна алгачкы из салган карлыгач акын. Кытай адабиятынын көрүнүктүү өкүлүнүн бири Ли Бо (701-762). Акындын сегиз саптан турган “Тяньшан тоосундагы жалгыздык” деген пейзаждык лирикасын кыргыздын таланттуу акыны Э.Турсунов которгон. Кыргыздын салттуу ырынын табиятына шайкеш келип, жөнөкөй сүрөттөө менен ички жана сырткы уйкаштыгы ширелишип, жупташып турат. Кытайлык атактуу акындардын ичинен Тао Юань-мин (Тао Цянь) (365-427) деген акындын ырлары өзгөчө бөлүнүп турат. Ал Цзинь доорунда, т.е. IV кылымда жашаган. Акындын болгону 160 ыры жана анча-мынча карасөз менен ыр аралаштырып жазган мурастары гана калган.

Негизги сөздөр: Мацуо Басё, ыр, акын, адабият теоретики, хайку, үч сап, Киотто, стиль, манера, лирика, философия.

Мацуо Басё (1644-1694) – один из талантливейших японских поэтов, литературовед-теоретик поэзии, а его ученики составляют отдельное поколение выдающихся представителей японской поэзии. Он родился в самурайской семье среднего достатка. Хайку – поэт-ласточка, писавший в жанре трёхстрочных стихотворений и произведший первое впечатление кратким и простым способом художественного выражения мыслей. Одним из ярких представителей китайской литературы является Ли Бо (701-762). Его стихи перевел талантливый кыргызский поэт Э. Турсунов. В соответствии с характером кыргызской традиционной песни внутренняя и внешняя гармония сочетаются и сочетаются с простым описанием. Среди известных китайских поэтов выделяются стихи поэта Тао Юань-мина (Тао Цянь) (365-427). Это было в эпоху Цзинь, т.е. Он жил в IV веке. Поэт оставил всего 160 стихотворений и несколько стихотворений вперемешку со стихами.

Ключевые слова: Мацуо Басё, стихотворение, поэт, теоретик литературы, хайку, три строки, Киото, стиль, манера, лирика, философия

Matsuo Basyo is one of the most talented Japanese poets, a literary theorist of poetry, and his students are a separate generation. He was born into a middle-class samurai family. Haiku is a swallow poet who wrote in the genre of three-line poems and made a first impression with a short and simple way of expressing thoughts artistically. One of the brightest representatives of Chinese literature is Li Bo (701-762). His poems were translated by the talented Kyrgyz poet E. Tursunov. According to the nature of the Kyrgyz traditional song, internal and external harmony are combined and combined with a simple description. Among the famous Chinese poets, the poems of the poet Tao Yuan-ming (Tao Qian) (365-427) stand out. This was during the Jin era, i.e. He lived in

the 4th century. The poet left only 160 poems and several poems mixed with poetry.

Key words: Matsuo Basho, poet, poet, literary theorist, haiku, three lines, Kyoto, style, manner, lyrical, philosophy.

Көркөм котормо адабиятты байытуу менен жаны усулдарды жана адабий табылгаларды алып келет деп жазат К. Абдыкеримов [1,5] деген эмгегинде. Орус адабиятындагы котормонун көрүнүктүү теоретиги Корней Чуковский [2] Л.Гинзбургдун: “Вначале было слова” деген эмгегиндеги мындай фразаны “От одного слова зависит подчас не только судьба перевода, но и творческая судьба переводчика” [3] колдоп-кубаттаганы жөн жерден эмес, анткени башка тилдеги котормонун түпнускасын бузбай, көркөмдүк деңгээлине көлөкө түшүрбөй, ошол элдин өзүнө таандык эн белгилерди сактап калуу чоң чеберчиликти талап кылат.

Табият эсеп-кысапка өтө так. Жаратылыштагы бардык нерселер бири-бири менен тыгыз байланышта, өзөктөш, талапаш, энчилеш, алар бири экинчиси менен өтө татаал биримдикте өз ара биригишет. Жаратылыштын мыйзамы катуу сакталат, жер бетиндеги пенделер сыяктуу алакчылабайт, “өндү көрсө, жүз таят” болбойт. Кыш келди, “карагайды ак кар басты” бүчүр-жалбырагын, жашыл жүзүн ак жаанга чайкап турган карагайдын кышкы абалы кантээр экен деген ой, сарсанаа акынды ушундай ыр саптарын жазганга аргасыз кылды. “Чайынын турчу дайым, Салаалап жасаган жаанга”.

Дарыя менен деңиз өзүнчө аалам. Экөөнүн жашоосун баары эле түшүнбөйт, сезбейт. Алардын жашоосун сөз менен жашаган, сөз менен иштеген, сөз кадырлаган акынчалык эч ким жеткире айтпайт. Басёнун ушул төрт сабы, деңиздин албууттанган мезгилин эске салат. Жээкте карап турсаң, жүрөгүң түшөт, артыңды карабай качкың келет “жаалданат толкундар, каарданат”. Деңиздин бугу чыгып, жаны жай алгыча жанына барбай коё туруңуз... Болгон күч-кубатынан жанып, Садо аралынан ызаасын чыгарган толкундардын жоошуган мезгилин карасаңыз, асманда жаркыраган “Саманчынын Жолу көктөн кол сунат”. Мындай керемет саптарды таланттуу жан дүйнө гана сезе алат, көрө алат.

Мацуо Басё – жапондордун эң таланттуу акындарынын бири, ыр жазуу боюнча адабият теоретиги, анын шакирттери жапон поэзиясынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн өзүнчө муунун түзөт.

Ал орто жашаган самурай үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген. Хайку – үч сап ырлар жанрында жазган, ойлорду көркөм туюндуруунун кыска жана нуска жолуна алгачкы из салган карлыгач акын. Поэзияны 1664-жылы Киоттодо өздөштүрүп, жапон поэзиясы менен бирге кытай поэзиясын жана философиясын окуп үйрөнгөн. Өмүрүнүн көп жылдарын жер кыдырып, эл кезип, саякаттоо менен өткөргөн, нукура өз стилинде, өзүнүн манерасында жазган акындардын адабий мектебин калыптандырган. Анын адабий мурасы эки багыттуу пейзаж лирикасынан жана лирикалык күндөлүктөн турат. Лирикалык философиясы жаңыча, олуттуу жана терең идеяларга жык толгон. Көзү тирүү кезде шакирттеринин жардамында беш чакты ырлар жыйнагын чыгарганга жетишкен.

Көптөгөн шакирттерди тарбиялап чыгарып, поэзиянын татаал сырларын бөлүшкөн, өзүнөн кийинкилерге үйрөткөн кадырлуу устат. Өз мезгилинде атакдакына, абройуна, хайку жанрына алгачкы из салган, атактуу акын болгонуна карабастан, өмүрү бүтүндөй жакырчылыкта өткөн. Чыныгы философ-буддист катары өзүнүн материалдык абалына эч качан көңүл бөлгөн эмес, материалдык байлыкка таптакыр кызыкпаган. Колунда бар шакирти салып берген, ыр дүйнөсүндө белгилүү «Банан өжүрөсү» күйүп кеткен соң, он жылдай бүткүл Жапон аймагын жөө кыдырып, өмүрүн жолоочу (дервиш) жашоодо өткөргөн. 1694-жылы шакирттери менен жер кезип жүргөндө, Осакада каза болгон.

Көзүнүн тирүүсүндө жапон элине кадыр-барктуу адам катары кеңири таанылган. Кезегинде карапайым дыйкандардын айрыкча хайку ырын сүйүүчүлөрдүн арасында Мацуо Басёнун катышуусундагы мелдештер тынымсыз уюштурулуп, анын көркөм поэзиясы жана эстетикасы жапон адабиятынын калыптанышына олуттуу салым кошкон. «Басё стили» жапон поэзиясында дээрлик 200 жылдан ашык өнүгүү-өөрчүү жолунда турган.

“Хайку ырларын түпнускадан которуунун бир топ машакаты болорун байкадык. Биринчиден, «5-7-5» эрежесин сактап, он жети муун менен которуу бардык учурда эле ишке аша бербейт. Ошондуктан бул эрежеден четтеген күндө да, хайкунун саптарга камтылган маанисин сактоо талабы каралды. Экинчиден, жапон жана кыргыз тилиндеги синтаксис жана грамматикалык эрежелер ортосундагы айырмачылыктар да хайку ырларын которууда кедергисин тийгизет. Ошондуктан мүмкүн болушунча ырдын маанисин бузбай сактоо аракети көрүлдү” деп жазат котормочулар Э. Абдазов менен К. Эрнараров [4].

Жапон адабиятынын дагы бир көрүнүктүү өкүлү Ли Бонун (701-762) айрым ырларын таланттуу акындардын бири Э.Турсунов которгон.

Тяншан тоосундагы жалгыздык

Аптап өттү. Ак булуттар
Калкып барат жайма-жай.
Куштар бизди калтырышып,
Канат керди байма-бай
Мен тоолорду тиктеймин,
Тоолор мени тиктешет.
Көз талыбай тиктешемиз,
Тиктешүүдөн тажабай (которгон Э.Турсунов)
[5, 75-6.].

Ли Бонун сегиз саптан турган бул пейзаждык лирикасынын котормосу А.С. Пушкиндин “Евгений Онегин” романын кемелине келтире оодарган кыргыздын таланттуу акыны Э.Турсуновго таандык. Кыргыздын салттуу ырынын табиятына шайкеш келип, жөнөкөй сүрөттөө менен ички жана сырткы уйкаштыгы ширелишип, жупташып турат. “Тиктеймин” деген баяндоочтун биринчи, экинчи жана үчүнчү жактын көптүк түрү менен айтылышы ырдагы акындын абалын, мейкиндиктин тунжураган тынчтыгын, канат кагып бараткан куштардын катарына элжиреп карап турган лирикалык каармандын жан дүйнөсүндөгү гармониядан кабар берет. Окурмандын көңүлүн көтөрүп, эстетикалык ырахатка бөлөгөн ырдын кудуретине тамшандырат.

Санаа

Жибек парда тартылган
Терезинин жанында,
Булут турат бүркөлүп,
Жалгыз батып кайгыга.
Кирпиги ным жылтырап,
Көздөн жашы кылгырат,
Кимдин сырын ким билет,-
Кимди самап кыз турат? (которгон Э.Турсунов) [5]

Ырда майда деталдарды орундуу колдонуу чоң мааниге ээ. “Санаа” деген хайкуда көз алдыңызга көзүнөн жашы кылгырган, парда тартылган терезинин түбүндөгү селкинин сүрөтү тартылат. Каармандын ички дүйнөсүндөгү абалды туйгансып-сезгенсип, асман бүркөлүп, булут каптап, теремел суз тартып турат. Деталь менен иштөө чеберчиликтин туу чокусу сыңары... Алар окурмандын элестетүүсүн, берейин деген ойдун маанисин гана тереңдетпестен, жандуу-жансыз заттардын Адам менен Табият жан дүйнө абалдарын; сезимин, кыялын, маанайын, ой толгоосун, ой чабытты жана психологиясынан кабар берет.

Мындан башка “Бейпил түндөгү ой”, “Экс-промт”, “Мөлтүр суу”, “Ыр сунам досум Ду Фуга”, “Көңүл калганда”, “Жаз түнүндө Лоянда чоор үнүн укканда” деген котормолору бар.

Дагы бир кытайлык атактуу акындардын ичинен Тао Юань-мин (Тао Цянь) деген акындын ырлары өзгөчө бөлүнүп турат.

Азыркы аймактык бөлүштүрүү боюнча айтканда Кытайдын Түштүк жагында Чыгыш Цзинь империясында 365-жылы жарык дүйнөгө келет. Цзинь доорунда тагыраак айтканда, IV кылымда жашап өткөн акындын болгону 160 чакты ыры жана анча-мынча карасөз менен ыр аралаштырып жазган адабий мурасы сакталып калды. Ата-теги түпкүлүгүндө башкаруучулардын үй-бүлөсүнөн чыкканы менен ошол мезгилиндин көзү менен караганда анын ата-энеси анчалык чоң эмес мансапка ээ болгон. Жыйырма тогуз жашында иштей баштайт да, кырк бир жашында кичирээк бир аймактын башкаруучусу даражасына жетет. Капыстан эле күтүлбөгөндөй чечимге келип, кыйналып жеткен мансап-даражасын таштап, ээн-эркин болгонду эңсеп, эл кыдырып, ыр жазууга өтөт. Кырк төрт жашында капылет кырсык тооруйт. Үй-жайы аябай алоолонгон өрттөн күйүп, эч бир буюм-тайымы калбайт. Өзү башынан өткөргөн өмүрүнүн дүрбөлөндүү учурларын, көз карашын поэзиясында өзүнүн акындык личносттун ар тараптуу чагылдырган. Капастагы куш – бийлик, андан учуп чыгуу – эркиндик, эркиндиктин нарк-баасынын жоктугу акындын ою мына ушул философияга багытталган. Эркиндик, өз алдынчалык, көзкарандысыздык анын бийик туткан идеалы болгон. Адам деген ар дайым, ар качан эркин болууга тийиш деп түшүнгөн.

Бийик жардын башында бир жаш эмен,
Бир жаш эмен термелет жумшак желге.

Бою бийик, а өзү али бала,

Боло албастыр көлөкө – чаалыкканга.

Туш-тушунан угулуп, ыргап, каарып,

Сындырчудай унудайт кээде шамал.

Үстү жагы мелжиген асман көпкөк,

Көк асманга серпилип турат көктөп.

Өзү мында, кыялы миң жол кезип,

Шул турушу сыймыктуу, шул сөөлөтү –

Жашыл суудай илеби, бир дем берип,

Жаркыта да, толкута алат сени (каторгон С.

Акматабекова) [6].

Акын бул ырында адам баласы жаш кезинде жан дүйнөсү таза, кең пейил, боорукер, “уядан эмне ни көрсө, учканда ошону алат” демекчи, тарбиясына жараша жаштыкка мүнөдүү тазалыгы, адамгерчилиги, көз карашы, ишенчээктиги менен айырмаланат. Баланын жан дүйнөсүн коом, турмуш, айлана-чөйрө, кырдаалга жараша балага алыс-жакын мамиледеги адамдар, достору, кызматташтары, кызмат, амал, бийлик, бийликтегилер алардын көз карашы, карым-катнашы, мамилеси өзгөртөт, бузат же жакшы сапаттарын өнүктүрөт. Табият менен адамдын ортосундагы табигый ички биримдикти көрсөтүү максатында эмен дарагын жаштыкка, курч куракка, таза сезимдүү, кылычтай кырчылдаган жигит кезге салыштырат. Ал эми айрым убактарда эменди аңтарып кетчү-

дөй улуп-уңшуган, албууттанган шамал бул – коом менен коомчулук. Жаш адам кандай коомчулукка туш келет али белгисиз, аны мезгил көрсөтөт, убакыт аныктайт. Ошол ойду адам менен табиятын көрүнүшүн ассоциациялап, символикалык образдар аркылуу экөөндөгү ич ара окшоштукту, байланышты, биримдикти, сулуулукту жана кооздукту ырга салат.

Акындын ырындагы эмен дарагы, албууттанган шамал, көк асман, кыялкеч каарман, анын кырчындай келишимдүү курагы жан дүйнөсүнүн тазалыгы менен жуурулушуп турушу “*жашыл суудай илеби, бир дем берип, жаркыта да, толкута алат сени*” деген позитивдүү, жарык маанайлуу саптар жаңылыгы, оригиналдуулугу менен поэтикалык өң-түсүнүн артыкчылыгын, эстетикалык маңызын айгенелейт.

«Шабдалылуу булакта» деген чыгармасында бир балыкчы капыстан адашып кетип, Таоюань деген жерге түшүп калат. Ал жерде согуштан жадагандар, уруш-жаңжалдан тажагандар, элден оолак болгусу келгендер өздөрүнчө эле бир тыптынч, куттуу мекен-жай куруп алып, жыргап жашап жатыптыр. Өз ара түшүнүшүү менен сыйлашуу, бири-бирине мээримдүү, ишенимдүү мамиле алардын көндүм адатына айланыптыр. Эгер Кытай тарыхына көз чаптырсаңыз, эң эле уруш-талаштар, согуштар көп мезгил Тао Юань-мин жашаган Цзинь дооруна туура келет сыяктанат, андыктан да акын утопиялык (кемчиликсиз) мамлекет тууралуу европалык утопист-социалисттерден эчен кылым мурда эле ушундай бир идеалдуу мамлекет курууга болот деп ой жүгүрткөн.

Тао Юань-мин атайылап бечара, карапайым жашоону тандап алган, анын жашоо философиясынын маңызы ошого түрткөн, жокчулук дайыма адамдын жан-жолдошу болот деп эсептеген. Адамга жашоо аз мезгилге гана берилген, ошону ал маңыздуу, максаттуу жашоо керек деген. А маңыздуу жашоо – биймандуу болуу, бирөөлөргө жакшылык кылуу, колунан келген жардамын берүү, биймандуу болууга чакыргын. «*Асманда Ай менен жылган жылдар адамды күтпөйт*» деген. “*Эртең сөзсүз алдыңдан кезикчү нерсе – бул өлүм*”, демек, “*ага сен кадимки келе турган нерседей карагын*” дейт. Анын жашоого реалдуу көз карашы, чындыкка тике караган кайратман ой толгоосу поэзиясындагы берейин деген ойдун салмагын арттырып турат.

Акындын «Аза ырларына» саресеп салып көрөлү:

Тогузунчу ай туулуп, күз келгенде,

Күз келгенде беришти мени жерге.

Дөбө болуп бир жаңы дөн үстүндө,

Кала бердим караңгы көр ичинде.

Шуудурашат кандайдыр ишбер чөптөр,

Шуудашат кайдандыр тал-теректер.

Кайдасың деп мени издеп ат кишенейт,

Кайдасың деп даракты шамал термейт.

...Көзүң өтүп дүйнөдөн бир кеттиңби,

Көрө албайсың кайрылып чыккан күндү.

Агат сенсиз шаркырап агын суулар,

Агат сенсиз аркырап сан миң жылдар.

Бир өттүңбү дүйнөдөн, кай күч сени,

Кай акылман тирилтет, кай теңири?!

...Коюп, тарап кетишкен калайык-калк,

Кайгысы жок кайра эле жатат чардап.

Эске салып өзүмдү сур ай нуру,

Муңайса бир дос-тууган муңайгандыр.

...Кандайча мен туюнтсам өлүм жөнүн –

Топуракка айланды денем менин (каторгон С.

Акматалиева) [6].

Адам жашоого убактылуу мейман экени талашсыз. Бир көз ирмемчелик сезилбеген өткөн өмүрдүн баасын таразалап мезгил ар бир адамдын өз абийиринде эмеспи. Муну жумуру баштуунун баары билет, сезет. Акын бул ырында чындыкты өлүм ак экенин жашырбай ачык-айкын, тике айтты. Адам өлгөндөн кийин жакындары кошо өлбөйт. Кайгырабы же кайгырбайбы бир Жаратканга маалым. Биздин молдокелер “өлгөндүн тажыясында ыйласа болбойт, маркумду кыйнап коёосунар” - деп безилдешет. Жоготуунун өтө оордугун, кайгы-касиретинин ченемсиздигин, кайгынын тагын башынан өткөргөндөр сезет-туят. Өлүм жөнүндө жазылганын карабай, ырдын табиятындагы жашоого болгон сүйүү чексиз, “*Шуудурашат кандайдыр ийбер чөптөр, шуудурашат кайдандыр тал-теректер, кайдасың деп мени издеп ат кишенейт, кайдасың деп даракты шамал термейт*” - деген тирүүлүккө кумарлануу, адам баласынын кайгы-баркы, артында калган изи, жакшылыгы, кыял-жоругу менен жасаган ишинин айтылып, эскерилип турары табыйгый нерсе.

Өлүм деген материалдык бир нерсе, киши туулат-өлөт бул- жаратылыш мыйзамы, киши жок болот, эми аны дүйнөдө бир да акылман, бир да теңир тирилте эч ким, эч нерсе тирилте албайт. Ансыз жашоо токтоп калбайт, даде «*аркырап миң сан жылдар агат*», «*шаркырап агын суулар*» токтобой, аалам,

тирүүлүк, жашоо, тиричилик диалектиканын мыйзамы менен улана берет. Өмүр көчү улана берет, өмүр жолу токтобойт.

Кыргыз профессионал поэзиясына ак ыр (веклибр), соннет, баллада, ода жана башка жаңычыл түрлөр поэтикалык котормо аркылуу кирген. Кыргыз эл акындары С. Эралиев менен Э. Турсуновдун котормолорунун негизинде түзүлгөн “Дүйнөлүк поэзиянын антологиясы” деген китеп дүйнөлүк акындар поэзиясынын мыкты котормолору улуттук адабияттын асыл кенчине айланды.

Антологиянын бет ачарындагы “Дүйнөлүк асылнарк дөөлөттөрү” [5, 12-б.] деген макаласында филология илимдеринин доктору А. Акматалиев, филология илимдеринин кандидаты Н. Өмүрзакова: “Лирика дүйнөсү менен көркөм музасы эргип турган акындар С.Эралиев жана Э.Турсунов дүйнөлүк асылнарк дөөлөттөрдү кыргызча укулуктуу кылып жан дүйнөсүнө терең кабылдап, мазмунун бекем сиңирип, акындык сезимтал эргүү менен көркөмдүктүн, кооздуктун бардык формаларын, ыкмаларын пайдаланып, чымырканган чоң эмгек менен бере билгени алардын котормочулук өзгөчөлүгү” - деп, баса белгилегени төгүн эмес. Китептеги ар бир котормого өзүнчө токтолсо болчудай...

Адабияттар:

1. Абдыкеримов К. Стих и искусство перевода. - Фрунзе: Мектеп, 1970. – С. 144.
2. Чуковский К. Высокое искусство. - Москва: Искусство, 1964. – С. 885.
3. Гинзбург Л. Вначале было слово. / Сборник “Мастерство перевода”. -Москва: 1959. - С. 291.
4. Эрнараров К. Абдаров Э. Хайку ырларын түпнускадан которуунун машакаты. [Электрондук ресурс] Кыргыз маданият борбору. 26.03.2022. kmborboru.su
5. Дүйнө поэзиясынын антологиясы. / Э.Турсунов, С.Эралиевдин котормолорунда. – Бишкек: Шам, 2004. - 486 б.
6. Муратов А. Тао Юань -Мин жана анын “Аза ырлары” [Эл. ресурс]-<http://ruhesh.kg/.../tao-yuany-min-zhana-anin-azalari>.2022.14-ноябрь.